

ЧЛ. 6 ЕКЗПЧОС – ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВ СЪДЕБЕН ПРОЦЕС ГРАЖДАНСКОПРАВНИ АСПЕКТИ*

Майя Русева**

Румяна Бончева***

Чл.6 от ЕКЗПЧОС гарантира правото на справедлив съдебен процес в гражданските и наказателните дела, както и при административно-правните производства, при които се засягат граждански права и отношения. Чл.6 е една от най-важните разпоредби на Конвенцията и “отразява фундаменталния принцип на върховенството на Закона”. Именно правото на справедлив и публичен съдебен процес е гаранция за защитата на всички останали права и свободи, регламентирани от ЕКЗПЧОС - в Част I. Затова и съдебната практика по чл.6 от Конвенцията, сравнена с тази по останалите разпоредби на Конвенцията е най-богата и многоаспектна.

Конституцията на РБългария в Глава I, която обхваща най-общите правни принципи и ценности от които произтичат останалите разпоредби, установяващи конституционното управление и гражданските свободи в чл.5, ал.4 провъзгласява принципа на върховенството на международните договори, ратифицирани от Република България пред вътрешното законодателство. Разпоредбата гласи:

“Международните договори, ратифицирани по конституционен ред, обнародвани и влезли в сила за Република България, са част от вътрешното право на страната. Те имат предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които им противоречат.”

С оглед на провъзгласения от Конституцията принцип и ратификацията на ЕКЗПЧОС /07.09.1992г./ се поражда особено съществена необходимост от познаване на практиката на Европейския съд по правата на човека във връзка с приложението на Конвенцията във вътрешното ни право, както и с оглед хармонизацията на законодателството ни с това на ЕС и предстоящото ни членство в ЕС.

Чл.6 се отнася главно до механизма, процедурата, която Държавата трябва да предвиди за решаването на спорове по вътрешното право. Чл.6 изисква “справедливо и публично гледане на делото”, като в случая понятието “гледане” е равнозначно на “съдебен процес”, “съдебно производство”. ЕСПЧ в практиката си избягва абстрактното изброяване на критерии, което да определи съдебния процес като справедлив. Във всеки конкретен случай следва да се преценява развитието на съдебната процедура в цялост, за да се прецени дали е налице “справедливо гледане на делото”. Въпросът дали съдебната процедура е била справедлива е отделен от

* Материалът е подготвен и предоставен от Фондация *Български адвокати за правата на човека*, като част от диск „Сборник материали по правата на човека”, издаден от НИП през 2007 г.

** Съдия в Софийски градски съд

*** Съдия в Окръжен съд – Стара Загора

това, дали решението на съда е правилно или не. ЕСПЧ по принцип няма юрисдикция да разглежда дали националните съдилища са допуснали съдебни грешки, а да прецени дали процедурата е била справедлива.

I. ОБХВАТ НА ЧЛ.6 – ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ГРАЖДАНСКИ ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ

Разпоредбата на [чл.6 ал.1](#) от ЕКЗПЧОС се прилага към всички производства, предмет на които е определянето на граждански права и задължения. Следва да се има предвид, че понятието граждански права и задължения по смисъла на Конвенцията не съвпада напълно с обхвата на гражданското право като клон от Частното право в договарящите държави. Прието е, че се касае за автономни права и задължения /делото Каплан/. В случай на приемане на дадена претенция за „право“ по смисъла на чл.6 К, това право „на защитими основания следва да може да се определи като признато от националното законодателство“. Ако националното право изключва съответната претенция, то и позицията на ЕСПЧ е, че в случая не съществува защитимо право, по отношение на което да се приложи чл.6 от К. От значение дали съответния спор има отношение към определяне на дадено право като гражданско по смисъла на чл.6 от К е съдържанието, характерът на това право или задължение, а не толкова правната му квалификация. ЕСПЧ възприема много широко тълкуване на понятията „граждански права и задължения“. (Делото [Рингайзен срещу Австрия](#)). Според това тълкуване чл.6 от К е приложим към „всички процедури, чийто резултат е решаващ за частните права и задължения“ и че нито „характерът на законодателството, съгласно което се решава спорния въпрос (гражданско, търговско, административно и т.н.), нито характера на органа, компетентен за неговото решаване (съд, административен орган) са от значение за определяне на гражданските права и задължения.

Предвид на това и въз основа на установената практика с решенията на Комисията и ЕС, чл.6, ал.1 от Конвенцията се прилага в следните правни области:

1. ПРИЛОЖЕНИЕ В ОБЛАСТТА НА ЧАСТНОПРАВНИТЕ СПОРОВЕ:
 - семейно право,
 - облигационно право,
 - търговско право,
 - трудово право и др.

2. ПРИЛОЖЕНИЕ В ОБЛАСТТА НА ПУБЛИЧНОТО ПРАВО (ОГРАНИЧИТЕЛНО ПРИЛОЖЕНИЕ).

Първоначално комисията е изключила изобщо от приложеното поле на Конвенцията чисто административните производства и процедури, засягащи правата и задълженията по публичното право. Съдът обаче променя практиката си с неговите решения ([Ringeisen v. Austria](#), [Konig v. Germany](#)), в които приема, че чл.6 се прилага за всички процедури, чийто резултат е решаващ за гражданските права и задължения. Необходимо е обаче да е налице защитимо по вътрешното право на договарящата държава право, съответното право да има основание във вътрешното право на държавата. С оглед на изложеното по-горе се допуска приложение на разпоредбата на чл.6 К при обжалване по административен ред в областите на :

- трудово правоотношение и свързаните с тях административни процедури по назначаване, освобождаване, налагане на дисциплинарни наказания.
- административни процедури при регулиране правото на собственост и други вещни права и отношения по договор за наем
- административни процедури в областта на търговското право – издаване на лицензии и разрешения за упражняване на търговска дейност
- решения в областта на социалното подпомагане – при застраховане, инвалидност, обществено осигуряване и др.

Посочените по-горе въпроси, относими към проблемите на определянето на гражданските права и задължения се прилагат до голяма степен и в **административния процес**. Конституционната норма на чл.120, ал.2 гарантира правото на гражданите и юридическите лица да обжалват всички административни актове, които ги засягат, освен изрично посочените със закон. Конституционният съд многократно се е произнасял по въпроса в смисъл, че посочената по-горе разпоредба в последната ѝ част следва да се тълкува ограничително и че тя не обхваща актовете, които засягат основни конституционни права. (В т. смисъл Решение №7/1995г. по к.д.№95г., Решение № 21 от 26.10.1995 г. по к. д. №18/1995 г. на КС).

Имайки предвид обаче предимството на международните договори, ратифицирани от РБ пред нормите на вътрешното законодателство, което им противоречи, съгласно чл.5, ал.4 на Конституцията, то следва че не може да се изключи дори със закон съдебното преразглеждане на административните актове, които са определящи за граждански права на физически и юридически лица.

Чл.6, ал.1 от Конвенцията е приложима към широк кръг обществени отношения и правни процедури, като практиката на Съда непрекъснато се развива, поради което и при дадени конкретни обстоятелства, приложимостта на чл.6 К по отношение на граждански права и задължения е предмет на известна несигурност. При всички случаи обаче, за да е приложим чл.6 К, изходът от даден спор трябва да има решаващо значение за гражданските права на жалбоподателя. Практиката на ЕС е оформила няколко принципа, въз основа на които се приема допустимост на чл.6 в гражданско правен аспект.

ОБЩИ ПРИНЦИПИ, които определят приложимостта на конвенцията:

А/ Наличието на реално и сериозно оспорване на права или задължения, които по своя характер се определят като граждански, за които може основателно да се твърди, че са признати от вътрешното законодателство.

Б/ Изходът от спора да е решаващ за съответните права или задължения.

В/ Тези права или задължения да са граждански по своя характер.

От практиката на Комисията по отношение на чл.6, ал.1 от Конвенцията се стига до извода, че чл.6 е неприложим в редица области на публичното право, където правата на индивида имат преобладаващо обществен характер – данъчно облагане, имиграция и др., където няма никаква аналогия с частноправната сфера. Основно изискване за ограничаване приложението на чл.6 К е ограниченията да имат легитимни цели и да е налице пропорционалност между обществения интерес и индивидуалния интерес на личността. Член 6 не е приложим в следните случаи:

1. Спорове относно политически права, като правото на участие в законодателни органи или в местната власт.

2. Спорове относно правото на участие в гражданска служба или в други области на държавната администрация, полиция, въоръжени сили, съдебни органи, духовенство. Процедурата свързана с назначаване, уволнение или повишение в тези сфери на администрацията попада извън обхвата на чл.6.

Въпреки че се касае за права по трудови договори на държавни служители, в някаква степен са изключени от приложното поле на чл.6. Комисията е приела, че тези права нямат частноправен характер, за разлика от случаите в които лицето е наето по трудов договор от държавен орган.

За определяне приложимостта на чл.6, т.1 спрямо държавните служители, независимо от нормативния акт, който урежда правоотношенията им Съдът възприема нов, функционален критерий, основаващ се на естеството на задълженията и отговорностите на служителя. Изключенията от гаранциите по чл.6, т.1 се тълкуват в тези случаи ограничително, в съответствие с предмета и целите на Конвенцията. Единствените спорове, които са изключени от приложното поле на чл.6, т.1 са повдигнатите от държавни служители, чиито задължения са характерни за специфичната дейност на държавната администрация, доколкото тя действа като носителка на държавната власт, натоварена със защита на генералните интереси на държавата или на други публични структури. Очевиден пример за осъществяване на такива дейности са въоръжените сили и полицията. На практика, Съдът във всеки конкретен случай ще изследва дали длъжността на жалбоподателя включва – с оглед на естеството на присъщите ѝ задължения и отговорности – пряко или косвено участие в упражняването на държавната власт и във функции, насочени към защита на генералните интереси на Държавата или на други публични структури. При това изследване, Съдът ще използва като насока категориите дейности и длъжности, изброени от ЕК в съобщението ѝ от 18.03.1988г. и от Съда на Европейските общности.

Споровете относно пенсии на такива служители попадат изцяло в приложното поле на чл.6, т.1, защото веднъж пенсиониран, служителят е прекъснал особената си връзка с администрацията. Тогава той е на още по-силно основание правоприемниците му, се намират в положение, съвсем сходна с това на работниците по частното право, тъй като специалната връзка на доверие и лоялност е престанала да съществува и той вече не упражнява част от държавния суверинитет.

По българското право служебното правоотношение на държавните служители, както и на военните и полицаите е административно, но при прекратяване на правоотношението съответният служител може да защити накърненото си право чрез обжалване.

3. Имиграционното право – Комисията е решила, че чл.6 е неприложим при отказ за допускане в дадена държава и при решения за депортация, отказ на политическо убежище, при експулсиране, дори и когато възникват въпроси, свързани със семейния и личен живот (Делото Маауя срещу Франция – Решение от 05.10.2000г. Производството по молбата за отмяна на заповедта за недопускане на жалбоподателя до територията на Франция не се отнася до определяне на „гражданско право“, не се

отнася и до наличието на „наказателно обвинение” срещу жалбоподателя по смисъла на чл.6 от К.). Съображенията за това са в две посоки:

- касае се за дискреционни решения от административен порядък и в качеството си на такива не засягат определянето на граждански права и задължения,
- съответните права имат преобладаващо публично правен характер.

4. Във връзка с “граждански права” при данъчните задължения, при данъчни процедури, с оглед публично правния характер на правата, за които става въпрос.

5. Искове за плащания от обществени фондове. Основание е публично правния характер на системата за обезщетения и нейния исторически контекст.

От разпоредбата на чл.6 не може да се извлече, че тя касае и обжалването, но от практиката на съда става ясно, че чл.6 е приложим и при първата инстанция и при обжалването. При оценката дали чл.6 е спазен следва да се вземе в предвид цялостната процедура по вътрешния правов ред. Недостатъците на един етап могат да бъдат компенсирани при уредбата на следващия. Не се приема като задължително изискване апелативната инстанция във всички случаи да е публична. В развитието на практика се е стигнало до заключението, че чл.6 се прилага и при конституционните процедури, когато решението на Конституционния съд е в състояние да повлияе върху изходът на спор, към който е приложим чл.6.

II. ДОСТЪП ДО СЪД

Това право означава всяко лице да може да отнесе делото си за разглеждане до независим и безпристрастен съд, който отговаря на изискванията на чл.6, без по пътя му да се поставят некоректни правни или практически пречки.

В решението по делото [Голдер](#) се приема, че чл.6 следва да се тълкува въз основа на два принципа : принципа, според който трябва да съществува възможност за отнасяне на една гражданска претенция до съд и втория е принципът на международното право, който забранява отказ от правосъдие.

Това право не е абсолютно и може да бъде регулирано от държавите, при което те имат право на свободна преценка, но органите на конвенцията ще могат да го контролират. Всяко ограничаване на правото на достъп трябва да има законна, правомерна цел и трябва да съответства пропорционално на тази цел.

Държавите имат позитивното задължение да осигурят практически и ефективен достъп до съд. Това означава да се предвидят мерки от страна на договарящите държави за осигуряване на възможен и действителен достъп до съд или процедурата пред съда да е опростена, за да могат материално затруднените лица да се защитават адекватно, т.е. да имат право на ефективен достъп до съд, без да е необходимо съдействието на адвокат. (Делото [Ейри срещу Ирландия](#)).

III. ПРИЛОЖИМОСТ НА ЧЛ.6 В ПРАКТИКА НА БЪЛГАРСКИТЕ СЪДИЛИЩА И ПРАКТИКА НА ЕСПЧ ПО ДЕЛА СРЕЩУ БЪЛГАРИЯ.

Международното право оставя пълна свобода на държавите сами да решат как да изпълняват международните си задължения и дали и как да въведат

съответните международни правила в националната си правна система. В резултат на това в някои договарящи се държави на Конвенцията не се придава вътрешно действие, на други се придава такова. В държавите, в които Конвенцията има действие във вътрешното право за всяка нейна разпоредба трябва да бъде установено дали е пряко приложима т.е. “самоизпълняваща се”. Самоизпълняващият се характер на разпоредбата се предполага, когато съдържанието на нормата може да бъде приложено към конкретен случай без да има нужда от допълнителни актове или други действия от страна на националните органи. Това означава всяко физическо или юридическо лице да може да се позове пряко на съответната разпоредба пред националните съдилища.

На осн.чл.5,ал.4 от Конституцията на РБ на международните договори е придаден статут на вътрешно право и когато е налице противоречие с вътрешен акт, то се прилага международния договор. Предвид на това може да се твърди, че в РБългария е придадено вътрешно действие на ЕКЗПЧОС. Прието е изрично че нормата на чл.6 е пряко приложима и на това основание може да бъде приета за разглеждане жалба по съдебен ред. В този смисъл е налице и съдебна практика – Определение №706 от 29.01.04г. по ахд.№11313/2003г., Решение №4473 от 12.05.03г. по ахд.№3408/03г. и др. Разбира се тези актове не са със силата на задължителни и само показват развиващата се тенденция в практиката на съдилищата.

Налице са обаче и определения в противоположния смисъл, едно от което е определение №1003 от 6.02.04г., по адм.д.№265/2004г., в което се приема, че в правомощията на законодателя е да изключи от съдебен контрол заповедите за експулсиране, поради което с оглед разпоредбата на чл.46,ал.2 ЗЧРБ, като е приел, че нормата е процесуална и не подлежи на тълкуване, съдът не е приел за разглеждане жалба срещу заповед за експулсиране.

Предвид на това тълкуване дадено от съда следва да се изходи от проблемите, поставени в делото [АЛ НАШИФ срещу България](#). Касае се за експулсиране на чужденец, постоянно пребиваващ в РБългария, намиращ се със семейството си в страната, по съображения на националната сигурност. Съдът в Страсбург намира нарушение на [чл.8](#) и [чл.13](#) от Конвенцията. Тук не се поставя и не се установява нарушение на чл.6 ал.1 от Конвенцията. Докато разпоредбата на чл.6 ал.1 от Конвенцията урежда правото на съд и се приема, че е с пряко действие, разпоредбата на чл.13 не представлява отделно право, а е обща разпоредба относно упражняването и закрилата на правата и свободите. Същата изисква осигуряването на вътрешно правно средство за защита, като не е задължително това да е съдебен орган. Изискванията обаче които съдът формулира към този орган – независим, компетентен, въззивен орган и да е налице възможност за състезателно производство пред него, води до изводът, че се касае за “съд” по смисълът на конвенцията. След като разпоредбата на чл.13 е обща, то същата не е с пряко действие и съответно е необходимо предвиждане по законодателен път на средството на защита.

След делото АЛ НАШИФ срещу България ВАС многократно се е произнасял по дела с предмет на обжалване наложени принудителни административни мерки по ЗЧРБ – „експулсиране”, „отнемане правото на пребиваване” и ”забрана за влизане в РБ”, непосредствено свързани със сигурността на страната и по силата на чл. 47, ал. 1 /отм./ от Закона за чужденците в Р България (ЗЧРБ) не подлежащи на съдебен

контрол за законосъобразност. В тези решения ВАС е отменил наложените принудителни административни мерки, като в Решение №4473 от 12.05.2003 г. на ВАС по адм. д. №3408/2003 г., 5-членен с-в, е приел, че

"дори когато се твърди, че е заплашена националната сигурност, гаранцията за ефикасно средство за защита като минимум изисква компетентен независим въззивен орган да бъде информиран за причините, обосновали решението за депортиране, дори и ако тези причини не са достъпни за обществеността. Органът следва да е компетентен да отхвърли твърдението на изпълнителната власт, че е налице заплаха за националната сигурност, ако го намери за произволно и необосновано. Под някаква форма трябва да съществува състезателно производство, ако е необходимо това да става чрез специален представител с разрешително за получаване на секретна информация. Освен това необходимо е да се разгледа въпросът, дали оспорваната мярка би засегнала правото на лицето на семеен живот, и ако да, дали е спазен справедливият баланс между засегнатия обществен интерес и правата на индивида". В подобен смисъл са и Решение №4332 от 8.05.2003 г. на ВАС по адм. д. № 11004/2002 г., 5-членен с-в, Определение № 706 от 29.01.2004 г. на ВАС по адм. д. № 11313/2003 г., V о.

В тези актове ВАС се позовава директно на ЕКЗПЧОС, на съответното нарушено право – чл.8 и чл.13 от ЕКЗПЧОС, както и на мотивите на ЕС по делото [АЛ НАШИФ срещу България](#) и прилага директно Конвенцията. В мотивите на решение №4473/12.05.2003г. по адм.д.№3408/2003г. ВАС изрично споменава позитивното задължение на Държавата да предвиди процедури, осигуряващи правото на достъп до съд. В решението се споменава, че „за Република България, която е ответник по делото пред ЕСПЧ по жалба № 50963/99 на Даруиш Ал-Нашиф, произтича задължение да изпълнява и спазва решението на съда, с което е констатирано нарушение на Конвенцията (чл. 46 ЕКПЧ). Решенията на съда оставят на държавата възможност да избира средствата, които да използва във вътрешната правна система за изпълнение на задълженията си, произтичащи от тях. Възможните средства са фактически действия, правни актове (административни или съдебни), промени в законодателството, възприемане на нова съдебна практика или промяна в поведението на административни или други органи. Каквито и да са тези средства обаче, безусловно следва да се постигне дължимият резултат - пълното изпълнение на решенията на ЕСПЧ, и то от всички публични власти (законодателна, изпълнителна и съдебна) и на всички нива (държавата е отговорна за спазването на Конвенцията от всички власти и органи). При установения с решението по делото [АЛ НАШИФ срещу България](#) директен конфликт между вътрешното право и Конвенцията е необходима законодателна промяна на чл. 46, ал. 2 от Закона за чужденците в Република България, който въвежда забрана за обжалване по съдебен ред на заповедите за отнемане правото на пребиваване, за налагане на забрана за влизане в РБ и за експулсиране”.

В българското законодателство е уредена изрично възможността законодателят да изключва със закон съдебния контрол в определени сфери – чл.120 от Конституцията. В областта на публичните отношения и съдебният контрол върху актовете на изпълнителната власт е предвидено изрично в ЗАП – чл.34, ал.1 и ЗВАС - чл.7,т.1 изключване на съдебният контрол в областта на:

- националната сигурност,
- отбраната и
- външната политика

Във всички тези случаи обаче следва да се има предвид конституционната уредба на чл.5,ал.4, според която на международните договори е придаден статут на вътрешно право и когато е налице противоречие с вътрешен акт, то се прилага международния договор.

В българското законодателство с изменението на чл.231,ал.1, б.3 ГПК е предвиден и извънреден способ за съобразяване с решенията на европейският съд по правата на човек, а именно дадена е възможност на заинтересованите лица да искат отмяна на влязло в сила съдебно решение на български съд, когато с решение на Европейския съд за защита правата на човека е установено нарушение на ЕКЗПЧОС. Тази разпоредба е още една гаранция за приложението на ЕКЗПЧОС и практиката на ЕСПЧ от българските съдилища в правораздавателната им дейност.(В този см. Решение №4332/08.05.2003г. на ВАС).

Във връзка с позитивното задължение на РБ да осигури практически и ефективен достъп до съд, следва да се спомене и възможността за освобождаване от заплащане на ДТ и разноски по производството на някои категории лица, съгласно чл.63, ал.1, б."б" ГПК, които са в неравностойно социално положение или са затруднени да извършат тези плащания. С Решение № 295 от 16.01.2004 г. на ВАС по адм. д. №7738/2003 г., 5-членен с-в отмени § 1 ПМС № 154 от 15.07.2003 г. за изменение и допълнение на нормативни актове на Министерския съвет, Тарифа № 1 към Закона за държавните такси за таксите, събирани от съдилищата, прокуратурата, следствените служби и от Министерството на правосъдието, като се позова и на чл.б, т.1 К. В решението си ВАС посочи, че "елемент от гаранция за достъпа до съд е и финансовата достъпност на съдебните услуги, защото заплащането на държавни такси е част от нормативно установения ред за упражняване на правото на съдебна защита. Следователно съдебните такси не следва да са пречка за реализиране на конституционното право на съдебна защита поради липса на финансови възможности. Освен с посочените конституционни разпоредби правото на достъп до съд е гарантирано и с чл. 6, ал. 1 от Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи, ратифицирана със закон, приет от НС на 31 юли 1992 г. - ДВ, бр. 66 от 1992 г., обн., ДВ, бр. 80 от 1992 г., в сила за България от 7 септември 1992 г. Съдържанието на това право многократно е тълкувано от Европейския съд за правата на човека, който приема, че то следва да може да бъде упражнено без съответната държава да поставя каквито и да било правни и практически пречки, освен ако е налице законна цел за това. Не може да се приеме като законна цел икономически необоснованото съображение за увеличение на стандарта на живот и доходите на населението. Необосновано високите и несъобразени с доходите на населението държавни такси, определени с § 1 на ПМС № 154 от 2003 г., са практическа пречка за упражняване на правото на достъп до съд на значителна част от гражданите и юридическите лица."

ВАС в практиката си през последните години (след 1999г.) многократно се е позовавал на чл.6, ал.1 от ЕКПЧ във връзка с разглеждане и разрешаване на административни дела, чийто предмет на разглеждане са граждански права на жалбоподателите. Част от делата се отнасят до обжалване на актовете на ТЕЛК и ЦТЕЛК, за които ВАС приема, че с оглед приложението на чл.6, ал.1 ЕКЗПЧОС в съответствие с изискванията за достъп до съд и справедлив процес следва да подлежат на съдебен контрол за законосъобразност. Така в Определение № 4491 от 6.08.1999 г. на ВАС по адм. д. №937/99 г., I о., ВАС е посочил "Правото на справедлив процес, регламентирано с чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, включва правото на достъп до процедура с всички гаранции, присъщи на съдебната форма на разглеждане на спор относно гражданско право или задължение. Нито ТЕЛК, нито ЦТЕЛК в административната процедура по обжалване актовете на ТЕЛК осигуряват съгласно действащата нормативна уредба тези гаранции. Те нямат и характера на "независим и непристрастен съд" по смисъла на чл. 6, т. 1 от Европейската конвенция. В съответствие с изискванията за достъп до съд и справедлив процес следва решенията на ТЕЛК и ЦТЕЛК да подлежат на съдебен контрол за законосъобразност по реда на чл. 33 и сл. от ЗАП.". В този смисъл са и Решение № 11878 от 20.12.2002 г. на ВАС по адм. д. №5895/2002 г., I о., Решение № 1713 от 26.02.2003 г. на ВАС по адм. д. №8325/2002 г., I о., Решение № 145 от 9.01.2003 г. на ВАС по адм. д. № 6137/2002 г., I о. и др/.

ЕСПЧ се е произнесъл с Решение от 21.07.2005г. по [делото Михайлов срещу България](#) по жалба за нарушение на чл.6, т.1 от К във връзка с отказа на ВАС да разгледа жалбата му срещу решение на ЦТЕЛК. Съдът е приел, че решенията на ТЕЛК и ЦТЕЛК имат непосредствени, решаващи последици при определяне на пенсията му за инвалидност, която е пряка последица от определяне на групата инвалидност. Съдът е приел, че пенсията и добавките към нея имат чисто икономически характер, представляват чисто граждански права по смисъла на чл.6, т.1 ЕКЗПЧОС. ЕСПЧ е счел, че за да е спазен чл.6 от ЕКЗПЧОС, решенията на комисиите на ТЕЛК и ЦТЕЛК е следвало да подлежат на обжалване пред съд, разполагащ с пълна компетентност. Поради липса на правна възможност за обжалване на тези решения от независим и непристрастен съд, Съдът е намерил, че е налице нарушение на чл.6 от К. В подобен смисъл е и решението на ЕС по [делото И.Д. срещу България от 28.04.2005г.](#) Обсъждайки в мотивите си съответствието на лекарските комисии /ТЕЛК и ЦТЕЛК/ с изискванията на чл.6 от ЕКЗПЧОС за съд, ЕСПЧ приема, че „комисиите сами по себе си не могат да се считат за трибунал, отговарящ на изискванията на чл. 6, т. 1. Съгласно практиката на Съда, един трибунал по смисъла на тази разпоредба трябва да отговаря на редица изисквания - независимост, по-специално от изпълнителната власт, непристрастност, продължителност на службата на неговите членове и предоставени от процедурата пред него гаранции - някои от които се съдържат в текста на самия чл. 6, т. 1 (виж решенията по делата Белилос с/у Швейцария, § 64; Демиколи с/у Малта, § 39; и Кипър с/у Турция, § 233). В настоящия случай по отношение на структурните гаранции, Съдът отбелязва, че комисиите са се намирали под ръководството на Министъра на здравеопазването (виж параграф 27 по-горе). Освен това, техните членове са получавали възнаграждение по граждански договори за услуги с

Министерството на здравеопазването и членството им не е било обвързано със срок (виж параграф 28 по-горе). Що се отнася до процедурните гаранции, изглежда, че комисиите не са имали ясни правила относно процедурата (виж решението по делото Н с/у. Белгия, § 53), не са провеждали открити заседания и са се произнасяли единствено на базата на медицински преглед на пострадалото лице и на медицински документи (виж параграф 29 по-горе). Поради това, те не могат да се считат за трибунали по смисъла на чл. 6, т. 1).” На доводите на Правителството, позовавайки се на решение на Конституционния съд от 1995 г., че съгласно българското законодателство, и по-специално чл. 120 от Конституцията, обжалването на решенията на ЦТЕЛК е било възможно. Съдът отбелязва, че „съществуването на едно средство за защита трябва да бъде достатъчно сигурно, в противен случай то не би имало достъпността и ефективността, които се изискват за целите на чл. 6. Не съществува изискване да се използват средства, които не са нито достатъчни, нито ефективни (виж, *mutatis mutandis*, решението по делото Сакък и други с/у Турция, стр. 2625, § 53). Освен това, за да бъде ефективно правото на достъп до съд, отделният индивид трябва да има ясна, практическа възможност да оспори акта, който засяга негово право (виж решенията по делата *De Geouffre de la Pradelle* с/у Франция, § 34; и *Беле* с/у Франция, § 36). По отношение на настоящия случай Съдът отбелязва, че бившият Върховен съд е отказал да допусне разглеждането на жалби до съдилищата срещу решенията на специализираните медицински комисии (виж параграф 33 по-горе). От друга страна, правителството не е посочило нито един пример, за какъвто и Съдът няма информация, на съдебно решение, което да потвърждава, че едно лице е можело да обжалва решение на ЦТЕЛК през разглеждания период (1995-96 г.). Всички решения и определения на Върховния административен съд, които правителството е представило в подкрепа на становището си, датират от 1999-2002 г. Първият обявен случай, в който Върховният административен съд е отменил отказа да по-долна инстанция да приеме за разглеждане жалба срещу решение на специализирана лекарска комисия, е от 4 февруари 1999 г., и изглежда, че е установил нова тенденция в съдебната практика (виж параграф 34 по-горе). При тези обстоятелства, Съдът не може да приеме за установено, че в релевантния период жалбоподателката е можела да получи съдебно разглеждане на двете решения на ЦТЕЛК, които са я засягали и които по-късно са били възприети като обвързващи от съдилищата, разгледали нейния иск за вреди”.

В едно от делата срещу България- [Пръмов срещу България](#), по което ЕС е постановил решение от 30.09.2004г. жалбоподателят се е оплакал от нарушение на чл.6, т.1 от ЕКЗПЧОС, като е твърдял, че не е имал достъп до съд, който да се произнесе по законността на уволнението му от БДЖ, където е работил като контролор. Според чл.9, ал.3 от Указ №9 дисциплинарните наказания на работещите в жп транспорта са подлежали на обжалване само по административен ред (до решението на конституционния съд от 18.02.1997г.). В решението Съдът припомня практиката си, според която при преценка относно приложимостта на чл.6, т.1 по отношение на спорове, свързани с прекратяване на дейността на държавни служители, следва да се възприеме функционалния критерий, основаващ се на естеството на задълженията и отговорностите на служителя във всеки конкретен случай. В този случай съдът е приел, че длъжността контролор не може да се счете

„като характерна за специфичната дейност на държавната администрация, доколкото тя действа като носител на държавна власт и е натоварена със защита на основните интереси на държавата или на други публични структури”/Прелгрен срещу Франция/. В случая единствената процедурна възможност за жалбоподателя по вътрешното ни право е била жалба до по-горестоящия административен орган против дисциплинарното уволнение. Адм.орган не би могъл да има качествата на независим и безпристрастен съд обаче, поради което и ЕС е приел, че е налице нарушение на чл.6, т.1 от К.

В едно свое решение по допустимост от 19.04.1997г. по жалба на **Риенер срещу България**, ЕСПЧ се е произнесъл по жалба срещу наложена мярка „забрана за напускане на страната и изземване на задгранични документи”. (Във връзка с натрупани данъчни задължения от жалбоподателката, на същата е наложена административна мярка „забрана за напускане на страната и изземване на задграничните ѝ документи”. Според оплакванията на жалбоподателката пред ЕК наложената мярка е наказателна и процедурите, свързани с нея трябва да се считат за наказателни. ЕК припомня 3 критерия, които следва да се имат предвид при определяне дали едно лице е обвинено в извършване на престъпление- квалификация на процедурите по националното право /този фактор е с относителна тежест/ , естеството на процедурите и степента на строгост на наказанието. Според ЕК мерките срещу жалбоподателката са административно правни. Според ЕК не може да се приеме, че процедурите, относими към наложените мерки са „наказателно обвинение” по смисъла на чл.6 от К. Оплакванията на жалбоподателката по чл.6 от К са приети за явно необосновани и са отхвърлени.).

Проблемът за правната сигурност и зачитането на влезлите в сила съдебни решения е бил поставен в различен аспект за разглеждане пред ЕСПЧ в няколко дела. Така в **делото Манчева срещу България** / Решение от 30.09.2004г./ е разгледано оплакване за липсата на правна възможност да се получи плащане на сумите, дължими от държавно учреждение по силата на влязло в сила съдебно решение, както и оплакването, че българското право не предвиждало ефикасен механизъм за събиране на вземания от държавни институции. Този проблем може да се разгледа като аспект на правото на ефективен достъп до съд. Съдът в решението припомня, че „правото на достъп до съд, закрепено в член 6, т. 1 от Конвенцията, би било илюзорно, ако националната правна система на договарящата държава позволява едно влязло в сила и задължително съдебно решение да остане без последствия във вреда на една от страните. Изпълнението на решение, постановено от съд, трябва следователно да се счита за съставна част от "съдебния процес" за целите на член 6. Върховенството на закона, един от основополагащите принципи на всяко демократично общество, е вплътен във всички текстове на Конвенцията и поражда задължение за държавата и за всеки орган на държавна власт да изпълняват съдебните предписания и решения срещу тях (виж **Хорнсби с/у Гърция**, стр. 510-511, §§ 40-41; **Ятридис с/у Гърция**, § 58; и, *mutatis mutandis*, **Хасан и Чауш с/у България**, § 87). ЕСПЧ е приел, че е налице нарушение на чл.6, ал.1 от ЕКЗПЧОС, тъй като „българският закон не предвиждал никаква ясно определена процедура за обжалване пред независим орган, овластен да издава задължителни предписания в случай на неизпълнение от държавни учреждения на издадени срещу тях съдебни решения.”

Съдът е приел, че жалбоподателката в течение на години била лишена от сумите, които ѝ се дължали по силата на едно окончателно и подлежащо на изпълнение съдебно решение. Като не са взели необходимите мерки за изпълнение на влязлото в сила съдебно решение по настоящото дело през периода май 1996 г. - март 2000 г. , българските власти са лишили разпоредбата на чл. 6, т. 1 от всякакъв полезен ефект.”

В делото [Кехая и др. срещу България](#) /Решение от 12.01.2005г./ ЕС се е произнесъл във връзка с принципа на върховенство на закона и правната сигурност, включващ изискването окончателните съдебни решения да не бъдат оспорвани. Оплакването на жалбоподателите е за произволност на съдебните решения, тъй като не са съобразени с по-рано постановени решения по същите спорни въпроси, с което е нарушен един от основните принципи на върховенство на закона – окончателната сила на съдебните решения. Според Съда, „ правото на справедлив процес по чл.6, т.1 от К, интерпретиран в светлината на принципите на върховенство на закона и правната сигурност, включва изискването окончателните съдебни решения да не бъдат оспорвани”. Според Съда, силата на „пресъдено нещо”на окончателното съдебно решение и окончателното разрешаване на спора е основен елемент от правото на справедлив процес, гарантирано от чл.6 от ЕКЗПЧОС.

Разглеждайки правото на справедлив процес, съобразно чл.6 ЕКЗПЧОС следва да се обсъдят по-детайлно някои основни принципи, въплътени в посочената разпоредба.

Изискванията за справедлив съдебен процес могат да се различават в зависимост от характера на производството - алинеи 2 и 3 на чл.6 ЕКЗПЧ съдържат неизчерпателен списък на минималните изисквания, приложими по наказателни дела, като някои от тези принципи могат да се отнасят и до гражданските като необходими изисквания за справедлив съдебен процес.

1/ *Равенство на средствата*

Концепцията за справедлив процес изисква да се спазва принципа за равенство на средствата, т.е. принципа на процедурна равнопоставеност на страните по делото.

По отношение на гражданското производство този принцип означава на всяка страна да бъде дадена достатъчна възможност да представи позицията и доказателствата си при условия, които не я поставят в неизгодно положение спрямо противната страна.

Всяка страна трябва да получи възможност да представи аргументи във връзка със спорните въпроси, да се противопостави на доводите на другата страна, да ангажира доказателства, да оспори неблагоприятни доказателства.

На страните следва да се предоставят равни възможности да призовават свидетели /да ги разпитват и оспорват показанията им/ и вещи лица, към които трябва да се проявява еднакво отношение.

Незначително неравенство, обаче, което не оказва въздействие върху изхода на делото, принципно не представлява нарушение на чл.6 ЕКЗПЧ.

Този принцип означава и, че страните трябва да имат еднакъв достъп до протоколите и другите документи по делото.

Процесуални гаранции за спазването му в българското законодателство са разпоредбите на чл.121 ал.1 и чл.4 ал.2 ГПК -предвиждащи задължение за съдилищата от една страна да осигуряват равенство и условия за състезателност на страните в процеса, вкл. равни възможности на същите да упражняват предоставените им права, а от друга страна - да прилагат закона точно и еднакво спрямо всички. Конкретни проявления на този принцип са правото на всяка страна да бъде уведомявана за исканията на другата страна /чрез връчване на преписи от искова молба с приложения /чл.102 ГПК/, жалба с приложения /чл.201 ГПК/, частна жалба /чл.215 ГПК/, на молби за уточнение и изменение на исквата молба /чл.116 ал.2 ГПК/, да взема становища и прави възражения по тях /чл.201 ал.1, чл.205 ГПК/, вкл. да се противопоставя на доводите на другата страна /чл.109 ал.1 ГПК/, да се защитава лично или да бъде представлявана от адвокат или друг пълномощник /чл.20 ГПК/, да сочи и представя доказателства – вкл. да призовава свидетели /при ограниченията на чл.133 ГПК/ и вещи лица, да участва при формиране състава на тройни експертизи /чл.157 ГПК/, да оспорва представени доказателства и ангажира доказателства във връзка с това оспорване /чл.154 ГПК/, да предявява инцидентни установителни иски /чл.118 ГПК/, да иска допълване и поправка на решение /чл.192, чл.193 ГПК/, да обжалва съдебни актове /първоинстанционни и въззивни решения при условията на чл.196 и чл.218а ГПК и определения съгласно чл.213-218 ГПК/ - когато е предвидено такова обжалване, и др.

2/ Лично участие в съдебния процес и устни прения

Правото на справедлив процес включва правото на страната да присъства лично в съдебно заседание. То е свързано с правото на изслушване и правото да се следи производството.

От този принцип може да има изключения във втората или третата инстанция – което е приемливо в зависимост от обстоятелствата по делото /напр. ако страната е имала възможност да присъства на съдебно заседание пред първата инстанция/. Съдът, обаче, приема, че сериозният характер на разглежданата материя – напр. професионалната кариера на жалбоподателя, не допуска накърняване на правото на лично присъствие в съдебната зала при апелативното разглеждане на делото /д. Хелмерс във връзка с правото на добро име/.

Като процесуални гаранции в ГПК за упражняването на правото на лично участие може да се разглеждат изискванията страните да бъдат призовани поне 7 дни преди датата на съдебното заседание /чл.41 ал.5 ГПК – с изключение на случаите на бързи производства - чл.126в ГПК/ - като при неспазване на срока делото се отлага освен при изрично изявление на нередовно призованата страна, че желае разглеждането му; на първо четене да се разглеждат делата, по които се явяват всички страни – след което да се присъства към тези, по които отсъства страна /чл.107 ал.1 ГПК доколкото неявяването на редовно призована такава не е пречка за гледане на делото, но спазването на тази поредност дава възможност да бъдат изчакани закъсняващи/; делото да бъде отложено, ако страна и пълномощника ѝ не могат да се явят поради препятствие, което страната не може да отстрани. /чл.107 ал.2 ГПК/. Проблеми могат да възникнат в случая, когато се иска отлагане на делото

с позоваване на такова препятствие /например внезапно заболяване/ само спрямо страната или само спрямо пълномощника ѝ. Стриктното прилагане на разпоредбата на чл.107 ал.2 ГПК, изискваща като основание за отлагане кумулативно наличие на препятствие за явяването и на страната и на пълномощника ѝ, би било в противоречие с изискванията на чл.6 ЕКЗП. То би довело или до нарушаване на правото на лично участие на страната в процеса /ако основанието е налице спрямо нея, но липсва по отношение на адвоката ѝ и съдът откаже да отложи делото/, или до нарушаване на правото ѝ да ползва адвокатска защита /ако основанието е налице спрямо адвоката, но липсва по отношение на страната, представлявана от него, и съдът откаже да отложи делото/. При това положение и доколкото с въвеждането на тази редакция на разпоредбата на чл.107 ал.2 ГПК /ДВ, бр. 105 от 2002г./ законодателят е целят предотвратяване на злоупотребата с право и по-бързо разглеждане на делата, с оглед постигането на баланс между изискванията на чл.6 ЕКЗПЧ за разумен срок и за справедлив процес, при наличие на горната хипотеза съдът би следвало да отложи делото и го насрочи за възможно най-близка дата, като същевременно укаже на страната, причинила отлагането, че за следващото съдебно заседание следва да организира надлежно защитата си, като подобно повторно искане за отлагането му ще бъде възприето като злоупотреба с право.

3/ други различни изисквания

Правото на справедлив процес включва и други различни изисквания, вкл.:

- да се предостави на страната възможност да се запознае с документи, получени напр. от други институции /д. Керойерви - пропуск да се представят доказателства е нарушение/

- доказателствата да бъдат събрани чрез правомерни способности /напр. изявленията да не са изтръгнати с изтезания или друго нечовешко отношение по чл.3 ЕКЗПЧ, или чрез накърняване непрекосновеността на личния живот, прокламирана в чл.8 ЕКЗПЧ/

- върху страните да не се възлагат прекалено тежки разноси /напр. за преводач/

- съдебното решение да бъде мотивирано – обхватът на това задължение зависи от обхвата на решението и се преценява в конкретното дело; правораздавателният орган не е длъжен да дава подробен отговор на всеки довод, но ако въобще липсват мотиви, предвидените средства за защита може да се окажат илюзорни /Руиз Тория/; степента на подробност на мотивите се определя от това какво изисква ефективното средство за защита във всеки отделен случай; задължението на съдебния орган да изложи мотиви на своето решение е от особена важност, за да бъде ефективно обжалването /Х.срещу Белгия – отсъствие на мотиви на дисциплинарния орган съставлява нарушение/. Практиката решенията да се мотивират само ако са обжалвани е неприемлива, защото вземането на решение дали да се обжалва или не един акт може да е предопределено именно от мотивите му.

4. Публично гледане на делото и произнасяне на решението в открито заседание.

Публичността на съдебното производство като основно изискване на правото на справедлив процес касае от една страна провеждането на съдебните заседания, а от друга страна – обявяването и достъпа до решенията.

Гледането на делото следва да бъде публично – в открити съдебни заседания.

Целта на публичността е да защити страните от тайно правораздаване без обществен надзор и съдебен произвол, като от друга страна това е едно от средствата, с които се поддържа доверието в съдебните институции. Публичният характер на заседанията, съчетан с произнасяне на решението в открито съдебно заседание, служи за надлежно осведомяване на обществеността, особено чрез печата, както и за публичната видимост на съдебния процес, т.е. би трябвало да допринася за гарантиране на доверието в правораздавателния процес.

Съществува възможност за отказ от право на открито съдебно заседание, но не и право на закрито съдебно заседание – ако страна направи искане за гледане при закрити врати, съдът може да откаже това, като съпостави интереса на заинтересованата страна и обществения интерес.

Решение да се гледа делото при закрити врати може да се вземе в интерес на нравствеността, обществената и националната сигурност в едно демократично общество, когато това се изисква от интересите на непълнолетните лица или за защита на личния живот на страните по делото /по тяхно искане, което трябва да е недвусмислено и в резултат на свободната им воля/ или ако съдът счете това за извънредно необходимо в случаите, в които поради специални обстоятелства публичността би нанесла вреда на интересите на правосъдието /напр. по искане на свидетели, чиито показания могат да ги изложат на опасност - интересите на правосъдието налагат свидетелите да бъдат надлежно защитени/. При всички случаи на ограничаване на публичността, обаче, Европейският съд прави независимо проучване за ограничението и изисква във всяко дело да бъде конкретно посочено и обосновано кое основание за ограничаване на публичността се използва.

В редица случаи е възниквал въпрос дали изобщо е необходимо публично гледане при апелативно производство, когато е имало такова на първа инстанция. Отговорът зависи до голяма степен от характера на процедурата по обжалването. При наказателните дела слушането е обявено за излишно, когато жалбата се отхвърля от апелативния съд само на правни основания; когато, обаче, апелативният съд трябва да се произнесе едновременно и по фактически, и по правни въпроси, и да направи пълна преценка на вината на жалбоподателя или неговата невинност, изслушването е необходимо. В гражданското право комисията е обявила, че слушането е излишно, когато апелативният съд разглежда само правни въпроси.

Изискването **решението** да бъде обявено публично не е предмет на никакви ограничения и се прилага дори когато самото дело е било разгледано при закрити врати. Това изискване не трябва да се тълкува буквално в смисъл, че решението във всички случаи трябва да е прочетено публично. Трябва да му се даде някаква подходяща форма на публичност – достатъчно е да е на разположение на заинтересованите страни в деловодството на съда, или, когато обжалването е отхвърлено на правни основания и така е потвърдено първоинстанционното решение,

получило публичност, решението да се съобщи на страните по делото. Това изискване е спазено и ако е произнесен само диспозитива.

5. Разглеждане на делото в разумен срок

Чл.6 ал.1 предвижда, че съдът трябва да разгледа делото в разумен срок.

Практиката на Европейския съд относно изискването за разумен срок се характеризира с конкретен подход и затова не винаги е лесно от нея да бъдат изведени ясни и категорични критерии. Могат, обаче, да се открият известни насоки. Преценката на разумния характер на продължителността на вътрешното производство следва да бъде направена в светлината на обстоятелствата по всеки конкретен случай, като се имат предвид неговата **сложност, поведението на жалбоподателя, поведението на компетентните власти и интересите на жалбоподателя, засегнати от съдебния спор** /[Кьониг](#), Бушнолц, Корилиано, [Цимерман](#) и [Щтайнер](#)/. При това положение следва извода, че не е възможно един срок да се определи като разумен или неразумен абстрактно - единствено защото е по-дълъг или по-кратък от някакъв конкретен период, определен предварително.

За да се извърши преценка дали е спазено правилото за разумния срок, следва да се обсъдят от една страна релевантния период – съответните времеви предели на конкретния срок на забава, а от друга страна- гореизброените критерии за разумност на срока.

1/ Релевантен период

Това е конкретният срок на забава, който трябва да се изследва.

Срокът следва да се разглежда като покриващ цялата процедура.

A/ Начален момент

Срокът започва да тече от момента, когато спорният въпрос е отнесен пред компетентния съд – т.е. когато е образувано гражданското производство /искът е предявен в съда/ [/Гуинчо срещу Португалия/](#), или от момента, когато е образувано предхождащо съдебното производство друго производство, през което трябва да се мине, за да се отнесе въпроса към съда [/Голдър срещу Великобритания](#), [Вале срещу Франция](#), [Кьониг срещу Германия](#)/. Такова предхождащо производство може да бъде обжалване по административен ред /в делото Кьониг срещу Германия е прието, че срокът започва да тече от датата, на която жалбоподателят е подал възражение пред административния орган, който му е отнел право да практикува медицина и управлява клиника/ или друга административна процедура /например пред поземлена комисия по реда на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи – пред която следва да се подаде заявление за възстановяване на собственост върху земеделски земи, като едва евентуалния ѝ отказ за възстановяване подлежи на обжалване по съдебен ред – Димитров срещу България/

Единственото изключение от горния принцип е, че срокът не може никога да започва преди влизането в сила на Конвенцията за държата-ответник. Ако спорът е възникнал преди тази дата, Европейският съд може да разглежда единствено последвалия срок; от друга страна, обаче, трябва “да вземе предвид етапа, на който е

достигнала процедурата” в края на предходния период /решения по делата Невес и Силва, Морейра де Азеведо и Силва Понтес срещу Португалия, Димитров срещу България/.

Б/ Краен момент

Срокът изтича в момента, в който се слага край на несигурността в правното положение на лицето – в момента на постановяване на окончателното решение /като преценката кое решение е окончателно се извършва на база национално законодателство/ или на влизане в сила на решение след изтичане на срока за обжалването му. Вземат се предвид първоинстанционно, апелативно или касационно решение, доколкото могат да засегнат изхода на спора; не се вземат предвид извънредни способности. В множество случаи Европейският съд разглежда жалби, които касаят все още висящи съгласно вътрешния правов ред производства, като в този случай срокът, който той разглежда, не може да се простира извън датата на издаване на неговото решение

2/ Критерии за преценка дали периодът е разумен

А/ Сложност на делото

Първият критерий е степента на сложност на делото. Тя може да се отнася както до фактическата, така и до правната страна на спора.

Фактори за преценка сложността на делото са естеството на фактите, които трябва да бъдат установявани /обхват, преплитане, сложност/, обема информация, с който е необходимо запознаване, броя на свидетелите, които трябва да бъдат разпитани, необходимостта от експертни оценки на вещи лица, нуждата да се получи документация по дело, водено в чужбина, броя на страните, встъпване на други лица в производството, правните проблеми, които следва да бъдат решени /например прилагане на много стар и трудно откриваем закон или на нов закон, който не съдържа специални разпоредби върху съответния юридически въпрос, разрешаване на въпроси относно подсъдност и конституционосъобразност, тълкуване на международен договор, спазване на принципа за равнопоставеност на страните/, специални процедури, които следва да бъдат изпълнени /например за осигуряване изпълнение на съдебни поръчки в страната и чужбина/ и др.

Б/ поведението на жалбоподателя

Следва да се установи дали са налице забавяния по вина на жалбоподателя - напр. поради невнасяне на депозити за възнаграждения на вещи лица и призоваване на свидетели, несвоевременно заявяване на доказателствени искания, необезпечаване явяване на свидетели, отлагане на делото по негови молби. Ако забавянето е причинено от поведение на жалбоподателя, значението му се намалява – то не се брои.

В/ поведението на властите

Изискването за разумен срок се нарушава само от закъснения, за които са отговорни държавни органи, вкл. съда. /напр. отлагане на дела през големи интервали

от време поради пропуски или грешки на съда, непризоваване на страни, невземане на своевременни мерки за осигуряване присъствие на вещи лица и свидетели за приемане на заключения и даване на показания, закъсняло представяне на доказателства от държавен орган, страна по делото /Капуано/. Той има задължение да следи дали всички участници полагат максимално усилия за избягване на ненужно протакане, като обстоятелството, че гражданското производство зависи от страните по делото, не го освобождава от задължението му да осигури експедитивния му ход /[Рачеви срещу България](#)/. Когато частно лице е предизвикало закъснението, държавата няма да е директно отговорна, но въпреки това могат да възникнат въпроси за това дали съдът е предприел необходимите стъпки да ускори процедурата или дали е удължил сроковете прекалено или без достатъчно основание и по тази причина е позволил да се превиши разумния срок.

Голямо значение има усилието на съдебните органи да ускорят производството – да компенсират вече настъпили забавяния с по-бързи действия.

Г/ особени интереси на жалбоподателя - характера и важността на предмета на делото за него

Във всеки конкретен случай трябва да се отчете и какво е значението на разглеждания въпрос за жалбоподателя /Бушнолц, Алене де Рибемон/. Чл.6 ЕКЗПЧ изисква от националните власти да покажат “специална” или “особена” прилежност и добросъвестност, когато се касае за спорове, засягащи съществени права и интереси на жалбоподателя, вкл. като действат с максимална бързина - напр. при: дела, свързани с правния статус на лицата и дееспособността, трудови спорове, спорове за пенсии, дела за определяне на обезщетения за пострадали от пътни катастрофи, от полицейско насилие /[Кръстанов срещу България](#)/, заразени при кръвопреливане в болница със СПИН (доколкото парите са нужни за лечение), дела относно право на свиждане с деца, особено за достъп до дете, грижите за което са поверени на държавен орган (доколкото се касае за необратимипоследствия свързани със “законова гилотина на осиновяването“ /Х. срещу Великобритания/), дела във връзка с домашно насилие.

Претовареността на съдебните органи не е извинение за превишаване на разумната продължителност на производството. Държавата има задължение да организира правораздаването така, че съдилищата да бъдат в състояние да спазват изискванията на чл.6 ЕКЗПЧ. Тя не носи отговорност при временно натрупване на голям брой дела пред съдилищата само при условие, че бързо се предприемат нужните действия, за да се преодолеят подобни извънредни ситуации. Взетите мерки се преценяват с оглед ефективността им, като се съобразява и тяхната своевременност. Мерки, предприети впоследствие, не заличават факта, че разумният срок е надхвърлен.

По принцип е допустимо отлагане на процедурата поради изчакване изхода на друго свързано дело, или дело, засягащо важен принцип – но тогава се взема предвид и времето, през което другото преюдициално дело е било висящо, респективно имало ли е ненужно забавяне при разглеждането му. По делото Джангозов срещу България, по което Съдът е открил нарушение на чл.6 поради прекомерна продължителност на гражданско производство /за заплащане на

обезщетение за неимуществени вреди вследствие на уронване на доброто име на ищеца от клевета/, спряно до приключване на наказателно дело /за клевета/, е отбелязал, че не е негова задача да преценява дали са съществували “престъпни обстоятелства, от установяването на които зависи изходът на гражданския спор” и оттук дали спирането на производството е било правилно, защото, като общо правило, задача на вътрешните съдилища е да установят фактите по делото и да тълкуват и прилагат националното право; освен това, “една система, която предвижда зависимост на гражданското дело от наказателното производство, когато те се отнасят до едни и същи факти, не е сама по себе си в противоречие с чл. 6”. Съдът, обаче, е посочил също, че след като гражданското дело е било спряно, в успоредното наказателно производство не са били извършени никакви действия в продължение на повече от пет години – забавяне, за което националните власти не са представили приемливо оправдание. Затова, предвид общата продължителност на производството - повече от осем години, и забавянията, дължащи се на властите (причинени поради ненадлежно призоваване на свидетели и пропуски да бъде ускорено делото), е приел, че тя не удовлетворява изискването за разумен срок.

Продължителността на производство, която може да се приеме за разумна, зависи от посочените по-горе фактори и конкретните обстоятелства, вкл. от броя на инстанциите, през които е преминал спора. Отчита се както общата продължителност на делото, така и отделните забавяния. Възможно е да се прецени, че независимо от забава 1г. за постановяване на решение, като цяло производството не е траело прекалено дълго, тъй като е приключило на две инстанции за 3,5 години и следователно няма нарушение на изискванията на чл.6. Може да се приеме, че при определени обстоятелства един срок от 2г. и 9 месеца е прекалено дълъг /Бункате/, а при други, че срок от 6г. не е прекалено дълъг /Бодаерт/. Следователно за да се установи дали е налице нарушение на изискванията за разумен срок, е необходимо задълбочено разглеждане на обстоятелствата и причините за всяко закъснение, а не просто пресмятане продължителността на въпросния период от време.

Изискването за разумен срок означава, че той не трябва и да е прекалено кратък, за да могат страните да се подготвят добре

Пряко свързан с изискването за разумен срок е въпроса относно наличието на ефективно средство за защита срещу неразумната продължителност на гражданско производство с оглед разпоредбата на чл.13 ЕКЗПЧ. Не еднократно Съдът е припомнял, че “средствата, с които разполага ищецът на вътрешно ниво за повдигане на оплакване относно продължителността на производството са “ефективни” по смисъла на чл. 13, ако те предотвратяват твърдяното нарушение или неговото продължаване, или предоставят подходяща компенсация за всяко вече извършено нарушение. По този начин чл.13 представя възможност за избор: едно средство за защита ще се смята за “ефективно”, ако може да бъде използвано или за да бъде ускорено постановяването на решение от съдилищата, занимаващи се със случая, или за да бъде предоставена подходяща компенсация на ищеца за вече настъпилите забавяния”. На тази база в решенията по делата [Джангозов срещу България](#) и [Рачеви срещу България](#) Съдът е стигнал до заключението, че

съществуващата жалба за бавност не може да се смята за ефективно средство, независимо от възможната ѝ ефективност по принцип. И в двата случая Съдът категорично е подчертал, че възможността за обжалване пред различни държавни органи, при липсата на конкретна процедура, не може да се смята за ефикасно средство за защита, защото такива жалби целят да подтикнат властите да упражнят дискрецията си, а не предоставят на страните в процеса правото от свое име да принудят държавата да упражни контролните си правомощия. Освен това, по отношение на средствата за компенсация, Съдът е отбелязал, че съгласно българското законодателство не е съществувала възможност да се получи компенсация или друга обезвреда за прекомерно продължително производство.

В заключение следва да се посочи, че след ратифицирането на ЕКЗПЧОС от България, започна един непрекъснат процес на хармонизация на законодателството ни с нормите на Конвенцията, като бяха отстранени голяма част от разпоредбите, противоречащи на установеното в чл.6 право на достъп до съд и справедлив съдебен процес при определяне на гражданските права.